

УДК 787.6/7

Н. Хмель

**АРФА ТА БАНДУРА: МОДИФІКАЦІЯ
ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

У статті пропонується порівняльна характеристика конструктивних особливостей та технічних можливостей двох струнно-щипкових інструментів — арфи та бандури. Надається коротка історія походження та розвитку цих інструментів. За допомогою таблиці зроблено порівняльний аналіз спільних та відмінних елементів арфи та бандури. Зосереджено увагу на практиці звуковидобування, розглянуто основні прийоми гри та штрихи, проведено аналіз технічних можливостей даних інструментів. Також у статті обґрунтовуються передумови до можливості перекладення арфових творів для бандури.

Ключові слова: струнно-щипкові інструменти — арфа, бандура; перекладення, звуковидобування, конструктивні особливості.

Питання збагачення навчального та концертно-естрадного репертуару є актуальною проблемою бандурного виконавства. Один з шляхів вирішення даної проблеми — перекладення музичних творів, написаних для інших інструментів. Проблема перекладення та виконання творів різних жанрів і використання їх у навчально-виховному процесі цікавила багатьох дослідників. Йдеться про роботи І. Дмитрук «Жанр перекладу та його різновиди в сучасному бандурному мистецтві»; М. Давидова «Теоретичні основи перекладення інструментальних творів для баяна», «Аранжування»; В. Дутчак «Розвиток професійних засад бандурного мистецтва 1970–1990-х років»; В. Дейнега «Перекладення як процес переосмислення засобів оркестрової виразності» тощо. Арфа та бандура, при всіх розрізненнях (один — світський, інший — народний інструмент), мають багато спільного.

Вони відносяться до категорії струнно-щипкових інструментів, мають схожі тембральне забарвлення та засіб звуковидобування. Однак в них багато розхожих, специфічних рис. Арфа набагато старша від бандури та традиції виконавства на ній глибинні, сягають століть. В наукових джерелах знаходимо, що арфа — один з найдавніших інструментів (понад 3000 років), історія її еволюції бере початок від культури стародавніх цивілізацій.

Науковець О. Гумен зазначає, що батьківщиною сучасної арфи є Стародавній Єгипет. Арфоподібні інструменти існували в Японії, Китаї, Індії, Аравії, у народів Африки, Північної та Південної Америки, а

також у слов'ян. В античні часи на європейському просторі арфа була поширена у Стародавній Греції, в Римі. Пізніше з'являється на Кавказі, а також у слов'янських народів Балканського півострова та в місцевостях, прилеглих до Чорного моря, на теренах України та Київської Русі, в місцях поселень античних греків, у містах-державах Північного Причорномор'я: Херсонес, Ольвія, Пантікапей та інших [3, с. 183–184].

В. Дулова вважає, що батьківщиною арфи важко назвати якусь певну країну: вона була розповсюджена в багатьох країнах світу та відрізнялась зовні. Наприклад, мистецтво шумерів дає найдавніше із зображень дугової арфи зі струнами, які накручувалися або прикріплялися до кілка. Даний інструмент був по формі чимось середнім між лукоподібною та угловою арфами. Незважаючи на багатовікову історію, конструкція арфи вдосконалювалась досить повільно. На думку В. Дулової, велику роль в еволюції та вдосконаленні класичної арфи, відіграв інструмент кельтів.

Вже у 1660 році у місті Тіролі винайшли першу арфу з гачковим механізмом. У 1720 році баварський майстер Г. Хохбрукер (1699–1763) зконструював першу педальну арфу. Вагомий внесок у розвиток інструменту зробили французи Кузіно (батько та син) та майстри родини Надерман. Ми також знаходимо, що протягом XVII–XVIII сторіч у композиторів не існує будь-якої чіткої межі між творами, написаними для органу, клавішних інструментів, лютні та арфи. У 1810–1812 роках відомий паризький фортепіанний та арфовий майстер Себастьян Ерар (1752–1831) створив арфу, «наділену незрівнянно більшими можливостями виразності, більш сильним і повним звуком, а головне, можливістю грати в усіх тональностях мажору та мінору. Новий інструмент отримав назву «арфа подвійної дії». Вона виявилася настільки вдалою, що основа конструкції її збереглася і в сучасній арфі» [3, с. 187].

Багато наукових джерел пов'язані з походженням та розвитком інструменту українського народу — бандури: «Старцтво: мандрівні співці — музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.) В. Кушпета [5]; «Музичні інструменти українського народу», «Бандура та її репертуар», «Твори для харківської бандури» Г. Хоткевича [8–10] «Традиційне співотство» К. Черемиського [11] та особливо «Кобзарський підручник» З. Штокалко [13]. Попередником бандури вважається кобза. Відомий бандурист та інструментознавець Г. Хоткевич (1877–1938) робить аналіз слова кобза і, перевібивши всі доступні джерела, доходить висновку, що «кобза — це старовинний інструмент, що має свої пара-

лелі майже в усіх народів, почавши від древніх єгиптян та ассірійців, закінчуючи народами закинутих островів Тихого океану. В Україні цей первісний інструмент мав подовгастий корпус (резонатор), довгу й вузьку ручку, декілька струн, пущених по ручці (часто три струни), а також можна було зустріти лади на ручці. Пізніша еволюція кобзи внесла збільшення числа струн, поширення та прикорочення грифу, заокруглення корпусу. В пізнішому етапі лади на ручці втрачаються, натомість з'являється новий, оригінальний новотвір — приструнки. Назву бандура у застосуванні до кобзоподібного інструменту в Україні зустрічаємо вперше в 1580 році [13, с. 3–7]. Під акомпанемент бандури кобзарі або бандуристи співали українські думи, різні народні пісні. Бандура, як діатонічний інструмент, проіснувала до середини ХХ століття.

Починаючи з 1947 року значну роль в удосконаленні бандури відіграв випускник Київської консерваторії П. Іванов, додавши до діатонічного звукоряду струни півтони. У 1960–1965 роках майстер І. Скляр у співдружності з С. Баштаном, А. Омельченком та П. Івановим створив новий тип бандури: винайдено хроматичну бандуру з механічним перемиканням тональностей, на якій з'явилася можливість грати лівою рукою не тільки на басах, а й на приструнках (харківським способом або «перекидкою»). Принципово новий зразок сучасної концертної бандури створив лауреат міжнародних конкурсів Роман Гриньків.

Цікаво, що сучасна бандура має більше спільних рис з арфою кельтських народів (Ірландії, Шотландії, Уельсу): з давніх часів у кельтських народів (бардів) були живі традиції усної поезії, виконавства народних пісень та патріотичний дух (на Україні — кобзарі); на кельтській арфі на зміну висоти звуку струни впливають не педалі, а леверси (або «вилки»), які підвищують струну на півтону, якщо вони в піднятому положенні, або не впливають на зміну звука, якщо опущені (на бандурі висоту звуку змінюємо за допомогою перемикачів, які також підвищують струну на півтону); справжня кельтська або ірландська арфа, яку ще називають європейською, або *neo-Irish Harp* має бронзові струни і через це на ній грають нігтями (на бандурі також грають нігтями, бо вона має сталеві струни). У сьогоденнішньому вигляді кельтська арфа з'явилась в кінці XVIII — на початку XIX сторіччя.

Порівняємо в таблиці спільні та відмінні елементи арфи та бандури. Аналізуючи генезу інструментів, ми звертались до М. Рубіна [7]; В. Дулової [5]; Н. Шамєєва [12]; Я. Пухальського [6]; С. Баштана, А. Омельченко [1].

Таблиця

	Арфа	Бандура
Діапазон інструменту	Сучасна арфа має 45 струн від «d» контроктави до «f» четвертої. Інколи на деяких арфах знизу додається струна «с», а зверху «g». Отже, діапазон сучасної арфи складає більш ніж шість октав.	Сучасна бандура має 56–58 струн, її діапазон від «с» великої октави до «а» третьої та складає чотири з половиною октави.
Розташування струн відносно виконавця	У арфи високий регістр знаходиться біля виконавця: верхня октава (висока теситура) — «перша», далі вниз розташовані друга, третя, четверта, п'ята, шоста та сьома.	У бандури протилежне розміщення: знизу догори розташовані велика, мала, перша, друга та третя (неповна) октави. Всі струни мають різну товщину та довжину.
Матеріал струни	Починаючи з ноти «f» або «g» першої октави до ноти «а» п'ятої — струни жильні, а від ноти «g» п'ятої октави металеві.	Починаючи від ноти «с» великої октави до ноти «с» першої застосовують металеві струни, оббиті мідним дротом (канителлю). Від ноти «с» першої октави до «а» третьої — струни металеві без обмотки.
Стрій інструменту	Основний стрій арфи (вільне положення струн) — діатонічний <i>Ces dur</i> . Розрізняти струни допомагає їх колір — всі «с» червоні, «f» — сині, решта білі.	Основний стрій бандури — хроматичний. При перемицанні тональності у хроматичному звукоряді подвоюються приструнки на третій та сьомій ступенях ладу.
Зміна строю інструменту та альтерація	У арфи альтерація звуків відбувається за допомогою педалей, їх сім (по кількості ступенів гама). Вони розташовані біля основи інструменту: з правого боку — чотири педалі (e, f, g, a); з лівого — три (h, c, d). Кожна педаль має три зарубки. Середнє положення відповідає бекару, верхнє — бемолю, нижнє — діезу. Дана система дає можливість грати в усіх тональностях мажору та мінору. Найзручнішими тональностями для арфи є тональності з найбільшою кількістю	На бандурі зміна строю відбувається за допомогою механізму перемицання тональностей — перемикачів. Тому можна майже чотири хроматичні октави приструнків (окрім басів) перемицати у чотирнадцять тональностей. Нараховується сім перемикачів (по кількості ступенів гама). Кожен має два положення, зміна яких впливає на висоту звуку в усіх октавах. Найзручнішими тональностями для бандури є ті, які нараховують не більше трьох-

Закінчення табл.

	Арфа	Бандура
	бемолів, бо струни лишаються у вільному положенні. Твори з дієзними тональностями є менш зручними для виконання, бо перемикання впливає на якість звуку, він стає більш глухим. Твори з великою кількістю альтерованих звуків потребують від виконавця певного професіоналізму.	чотирьох знаків альтерації при ключі. Велика кількість альтерованих звуків у творі також впливає на якість його звучання, так як виникають певні складності при гри. Інтерпретація таких творів залежить від технічної бази та професіоналізму бандуриста.
Тембральне забарвлення регістрів	Діапазон будь-якого інструменту ділиться на три регістри. Верхній регістр арфи відрізняється різким та коротким звуком, середній — є найбільш яскравим, співучим та повним. Нижньому регістру властиве деяке нашарування звуку, тому ліва рука часто застосовує прийом «глушіння».	Верхній регістр бандури відрізняється різким, можна сказати, пронизуючим металевим звуком, середній характеризується більшою наповненістю. Нижній регістр (особливо баси) має об'ємне звучання, йому також властиве нашарування звуку. Професійні бандуристи також прикривають струни при зміні гармонії.
Аплікатура	На арфі грають лише чотирма пальцями рук, п'ятий (мізинець) — не приймає участь у процесі звуковидобування. При цьому він має бути вільним, не відводиться у бік від четвертого та не ховатися у долонь, це може призвести до напруги усієї руки.	На бандурі аплікатура правої та лівої рук дещо відрізняється. Права переважно грає чотирма пальцями без п'ятого (мізинцю). Хоча останнім часом іноді застосовують і п'ятий палець для максимальної економії рухів, при цьому треба слідкувати за вільністю рухів. Ліва може грати аплікатурою двох видів, у залежності від прийому гри. У басах застосовують чотири пальці без першого (великого); при «перекидці» також чотири пальці, але без п'ятого (мізинцю).
Штрихи	В арфовому мистецтві застосовуються такі штрихи, як <i>legato</i> , <i>non legato</i> , <i>staccato</i> (прийом гри етуффе), <i>marcato</i> .	Основний штрих на бандурі — <i>legato</i> . Також <i>non legato</i> , <i>staccato</i> (пальцове, кистьове), <i>marcato</i> , <i>sforzando</i> .

Зупинимось **на практиці звуковидобування** на арфі та бандурі. Це на будь-якому інструменті — складний процес, який включає володіння великим арсеналом різних прийомів або навичок. Головна задача виконавця — досягти найбільш якісного та різноманітного звучання інструменту для передачі змісту та художнього образу музичного твору. Звичайно, звуковидобування на арфі та бандурі залежить від загальновиконавських завдань: інтонаційних, артикуляційно-динамічних, тембральних тощо. Але є і специфічні для струнно-щипкових інструментів фактори взаємодії ігрового апарату та струни.

Аналізуючи спостереження Н. Брояко у роботі «Теоретичні аспекти виконавської техніки бандуриста», робимо висновок, що на звуковидобування впливають основні чотири фактори взаємодії ігрового апарату та струни, а саме: спосіб контактування зі струною; сила тиску, як міра вагового впливу на струну; характер звільнення струни; місце (точка) збудження струни [2, с. 9–10]. Основний прийом гри на арфі та бандурі — щипок, який здійснюється шляхом артикуляції пальців у долонь (бандуристам треба слідкувати, щоб палець лишався над струною і не ховався в долонь). Велику роль при гри різних інтервалів, акордів, етуффе (арфовий прийом), флажолетів або коротких гліссандо має кистьовий рух, який допомагає звільнити руку.

На арфі рівномірність звучання досягається силою та щільністю притискання пальця до струни. На бандурі спосіб контактування зі струною відбувається шляхом притискання пучки пальця до струни та її звільнення кінчиком нігтя. Щипок пучки з нігтем має бути точним і щільним, що залежить від вправності та зібраності пальців, а на характер звуку впливає швидкість звільнення струни.

Досить розповсюджені такі прийоми гри, як гліссандо, флажолет, ковзання, трель та тремоло. В арфовому виконавстві до прийомів гри відносять ще етуффе, октави та ін. В бандурній практиці застосовують такий прийом гри, як удар (граючи лівою, виконавці користуються лише цим прийомом). У бандуристів існує і харківський спосіб гри «перекидка» (перекидаючи ліву руку через обичайку, грають на приструнках). На якість звуковидобування впливає гра готовими рухами, що дає змогу економити час та сили музиканта, а також сприяє тісному контакту зі струною, щільності попадання. Це дозволяє виконувати технічно складний репертуар.

Одним з характерних недоліків струнно-щипкових інструментів є відсутність демпферного механізму, що призводить до нашарування

одного звуку на інший. Своєрідний відзвук виникає внаслідок вібрації струн та резонансу деки. Нагадаємо, що одною з складних проблем арфового та бандурного виконавства є виконання кантилени, «чим з легкістю володіють виконавці на струнно-смичкових інструментах і що складає природу вокалу, на арфі та бандурі носить досить умовний характер» [12, с. 5].

Відносно технічних можливостей інструментів: арфа має більші технічні можливості, бо має більш широкий діапазон та однакову розвиненість лівої та правої руки. Наприклад, граючи перекладення творів інших композиторів на арфі, можна донести інтерпретацію даного твору до слухача, мінімально вдаючись до спрощення його фактурної тканини. Підтвердженням цього можуть служити твори таких великих композиторів епохи бароко, як Й. С. Баха та Г. Генделя, що писали один й той самий твір для органу або арфи чи клавесину або арфи. Наприклад, «Концерт для органу (або арфи) з оркестром» Г. Генделя, або «Партита для клавіру чи арфи» Й. С. Баха. Технічні можливості бандури менші, ніж у арфи: обмеженість лівої руки, яка переважно виконує басову партію, діапазоном в одну октаву. Тому, перекладаючи твори для бандури, музиканти часто спрощують партію лівої руки, віддаючи технічно важкі місця або гармонічну функцію правій, тим самим залишаючи лівій лише басову лінію твору. Бандуристи, які добре володіють харківським способом гри (перекидка), можуть інтерпретувати перекладені твори у найбільш наближеній формі до оригіналу. Один з прикладів вдалого перекладення партії арфи для бандури — «Концерт для арфи та струнного оркестру В dur» Г. Генделя, зроблений професором кафедри народних інструментів Київської консерваторії гітаристом Я. Г. Пухальським, де фактуру оригіналу вдалося майже не спрощувати. Складні місця, де мелодична лінія проводилася лівою рукою, було віддано правій; гармонічну функцію лівої руки також частково передали в праву руку; досить часто застосовується харківський спосіб гри.

Отже, спираючись на вищесказане, можна зробити такі узагальнення та висновки. Арфа та бандура при великій кількості розрізень мають і **спільні** елементи: історія виникнення обох інструментів бере свій початок від народних традицій; сучасна бандура має багато спільних рис з арфою кельтських народів; відносяться до категорії струнно-щипкових інструментів; мають схожі тембральні характеристики; діапазон бандури приблизно збігається з діапазоном арфи; використовуються спільні прийоми гри та штрихи.

Відмінне: історично арфа випереджає бандуру, має більш довгі виконавські традиції, багатший репертуар; звуковий ряд у арфи направлено від високих до низьких звуків, у бандури, навпаки, від низьких до високих; стрій у арфи діатонічний, у бандури хроматичний; найгучніший регістр у арфи середній, у бандури верхній; арфа має жильні та металеві струни, бандура — сталеві. За рахунок цього тембральне забарвлення у арфи більш м'яке, матове; на арфі грають чотирма пальцями окрім мізинця обома руками, а на бандурі правою рукою — чотирма пальцями переважно без мізинця, лівою — чотирма без великого пальця.

Таким чином, порівняльний аналіз та розгляд конструктивних особливостей, характеру звучання та звуковидобування на бандурі та арфі показав, що інструменти мають багато спільних рис і це об'єктивно дає можливість зробити висновок — перекладення арфових творів для бандури значно збагачує репертуар бандури, що ілюструють такі твори, як «Концерт для арфи та струнного оркестру В дуг» Г. Генделя, в перекладенні Н. Парфенова для арфи з фортепіано та перекладенні для бандури Я. Пухальського; «Гра води» К. Сальседо в перекладенні для бандури Л. Коханської; «Варіації на тему В. А. Моцарта» М. Глінки в перекладенні для бандури С. Баштана тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баштан С. Школа гри на бандурі / С. Баштан, А. Омельченко. — К. : Муз. Україна, 1989. — 112 с.
2. Брояко Н. Теоретичні аспекти виконавської техніки бандуриста : монографія / Н. Брояко. — Івано-Франківськ : Прикарпатський університет імені В. Стефаника, 1997. — 110 с.
3. Гумен О. До історії арфи з колекції українських народних музичних інструментів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України / О. І. Гумен // Український народний музичний інструментарій : історія, теорія і методи дослідження : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції: до 40-річчя колекції українських народних музичних інструментів Музею театрального, музичного і кіномистецтва України (21–22 травня 2009 р., м. Київ) / Упорядники : Горенко Л. І., Черкаський Л. М. — К. : ДАКККіМ, 2009. — С. 183–191.
4. Дулова В. Искусство игры на арфе / В. Дулова. — М. : Советский композитор, 1975. — 228 с.
5. Кушпет В. Старцтво : мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX — поч. XX ст.) / В. Кушпет. — К. : Темпора, 2007. — 592 с.
6. Пухальский Я. Методика обучения игре на бандуре / Я. Пухальский. — К. : Киевская государственная консерватория имени П. И. Чайковского, 1978. — 98 с.

7. Рубин М. Методика обучения игры на арфе: методическое пособие для педагогов ДМШ / М. Рубин. — М. : Музыка, 1973. — 64 с.
8. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. Репринтне видання / Г. Хоткевич. — Харків : Фонд національно-культурних ініціатив імені Гната Хоткевича при підтримці Харківського міськвиконкому та Харківської облдержадміністрації, 2002. — 288 с.
9. Хоткевич Г. Бандура та її репертуар / Г. Хоткевич ; [Передмова, коментарі, загальна редакція В. Мішалова]. — Харків : Фонд національно-культурних ініціатив імені Гната Хоткевича, 2009. — Вип. 3. — 270 с.
10. Хоткевич Г. Твори для харківської бандури / Г. Хоткевич ; [Передмова В. Мішалова]. — Торонто; Сідней; Харків : ТО Ексклюзив, 2007. — Вип. 2. — 302 с.
11. Черемський К. Традиційне співотство. Українські співці-музиканти в контексті світової культури / К. Черемський. — Харків : Атос, 2008. — 248 с.
12. Шамєєва Н. История развития отечественной музыки для арфы (XX век) / Н. Шамєєва. — М., 1994. — 146 с.
13. Штокалко З. Кобзарський підручник / З. Штокалко. — Едмонтон; Київ : Видавництво Канадського інституту українських студій, 1992. — 335 с.

Хмель Н. Арфа и бандура: модификация и сравнительная характеристика.

В статье предлагается сравнительная характеристика конструктивных особенностей и технических возможностей двух струнно-щипковых инструментов — арфы и бандуры. Предоставляется короткая история происхождения и развития этих инструментов. С помощью таблицы сделан сравнительный анализ общих и различных элементов арфы и бандуры. Сосредоточено внимание на практике звукоизвлечения, рассмотрены основные приемы игры и штрихи, проведен анализ технических возможностей данных инструментов. Также в статье обосновываются предпосылки к возможности переложения арфовых произведений для бандуры.

Ключевые слова: струнно-щипковые инструменты — арфа, бандура, переложение, звукоизвлечение, конструктивные особенности.

Khmel N. Harp and bandura: modification and comparative description. In the article comparative description of structural features and technical capabilities of two stringed-plucked instruments — harp and bandura — is proposed. Brief history of origin and development of these instruments is provided. With the help of the table the author have done a comparative analysis of common and distinctive elements of harp and bandura. Attention is focused on the way of sound extract, main methods of playing and touches are considered, analysis of technical capabilities of these instruments has been done. Also premises of arrangement possibility of harp works for bandura are grounded in the article.

Keywords: stringed plucked instruments — harp, bandura, arrangements, sound extraction, design features.